

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**  
**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**СЛИНЬКО ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ**

УДК 34.03+340.15+351.77(477)

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;  
історія політичних і правових учень

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора юридичних наук

**Харків – 2018**

*Дисертацією є рукопис.*

Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ, МВС України.

**Науковий консультант:**

доктор юридичних наук, професор  
**СЕРЬОГІН Віталій Олександрович**,  
Харківський національний університет  
імені В.Н. Каразіна, професор кафедри  
конституційного і муніципального права

**Офіційні опоненти:**

доктор юридичних наук, професор,  
академік НАПрН України  
**ПЕТРИШИН Олександр Віталійович**,  
Національний юридичний університет  
імені Ярослава Мудрого, завідувач  
кафедри теорії держави і права;

доктор юридичних наук, професор  
**КЕЛЬМАН Михайло Степанович**,  
Навчально-науковий інститут права і  
психології Національного університету  
«Львівська політехніка»,  
професор кафедри теорії та філософії  
права;

доктор юридичних наук  
доктор історичних наук, професор,  
**СВОРАК Степан Дмитрович**,  
Прикарпатський національний університет  
імені Василя Стефаника,  
професор кафедри теорії та історії  
держави і права.

Захист відбудеться «25» червня 2018 року о 09.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий «24» травня 2018 р.

**Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради**

**Є. Ю. Подорожній**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми дослідження.** Процеси реформування державної організації та правового регулювання, яким відповідає тенденція процесуалізації законодавства, зумовлюють підвищення інтересу вчених і практиків до проблем юридичного процесу, вирішення яких неможливе без їх всебічного теоретичного осмислення. Незважаючи на те, що поняття юридичного процесу всебічно досліджується й широко вживається як на загальнотеоретичному рівні, так і в багатьох галузевих науках, дискусії в юриспруденції з приводу нього продовжуються не одне десятиліття. І хоча з урахуванням діалектичного розвитку суспільства і держави ця проблема не може бути вирішена раз і назавжди, від ступеня її дослідженості залежить не лише збагачення юридичної науки, але й зміст законодавства, його вдосконалення, ефективність усієї правової системи.

Питання, пов'язані з розумінням і трактуванням юридичного процесу, підстав формування і виокремлення процесуального права в системі права, його особливостей і значення, мають як науковий, так і практичний інтерес. Водночас юридична наука не має поки що усталеної системи знань щодо процесуального права, яка б ґрунтувалася на закономірностях її розвитку та обґрунтовувалася теоретичними й емпіричними аргументами. При цьому на спеціально-галузевому рівні за останні роки накопичено достатньо матеріалу для широкого загальнотеоретичного узагальнення знань про процесуальну складову вітчизняного права зокрема та юридичний процес взагалі. Зазначене вимагає оцінки наявних напрацювань з точки зору різних підходів до розуміння природи юридичного процесу та визначення теоретичної конструкції процесуального права з метою подальшого співставлення з матеріальним правом. Оскільки основою процесуальних галузей виступає юридичний процес, то розуміння останнього входить у визначення предмета правового регулювання процесуального права і його розуміння. Це вимагає звернення до питання змісту, ознак та принципів юридичного процесу, дослідження його форм та джерел. Також потребує вивчення співвідношення процесуального права з юридичним процесом та підстав формування процесуальних галузей права, їх диференціації, особливостей юридичного процесу в діяльності окремих державних органів України.

Біля витоків наукової розробки проблем юридичного процесу в західноєвропейській літературі у другій половині XIX ст. стояли О. Бюлов, А. Вах, К. Г. фон Вехтер, Е. Гарсоне, Г. Дербург, Ф. Кляйн, Г. Ф. Пухта, Ф. Савіньї та ін. У вітчизняній дореволюційній літературі наукові дослідження у даній сфері розпочалися на зламі XIX–XX ст. і пов'язані з іменами А. Х. Гольмстена, І. В. Михайловського, Й. О. Покровського, М. М. Розіна, В. О. Рязановського, І. Я. Фойницького та ін.

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі ХХ-ХХІ ст. проблематика юридичного процесу посіла чільне місце. Зокрема теоретико-правові засади юридичного процесу розроблялися у працях С. С. Алексєєва, І. В. Атаманчук, В. М. Баландіна, В. М. Горшенєва, Н. О. Грешної, О. М. Куракіна, М. С. Кельмана, О. Г. Лук'яної, П. О. Недбайла, М. В. Максютіна, С. М. Олейнікова, А. О. Павлушиної, О. В. Петришина, І. М. Погрібного, О. О. Сидоренко, О. Є. Солдатової, О. І. Ющика; історико-правові аспекти – у дослідженнях Е. Аннерса, І. Й. Бойка, О. А. Гавриленка, А. Елота, М. П. Курила, В. В. Латишева, М. В. Левчук, П. П. Музиченка, Б. Р. Стецюка, Т. В. Кашаніної, О. В. Сокальської, С. Д. Сворака, М. М. Страхова, М. І. Усенка, М. О. Чельцова-Бебутова та ін. Серед спеціально-галузевих досліджень у даній сфері варто відзначити праці О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Ю. М. Бисаги, Ю. М. Грошевого, В. М. Гаращука, С. М. Гусарова, О. Ю. Дубинського, В. В. Новікова, О. В. Кузьменка, Л. М. Лобойка, С. М. Махіної, О. І. Миколенка, Х. В. Приходько, А. О. Селіванова, В. О. Серьогіна, В. Д. Сорокіна, М. С. Строговича, С. Я. Фурси, М. Й. Штефана та ін.

Водночас, незважаючи на поступове збагачення наукових уявлень щодо теоретико-правових засад юридичного процесу, низка питань усе ще потребує відповіді. Це зумовлюється, зокрема, браком системних наукових праць монографічного характеру з відповідної тематики. Залишається актуальною проблема виокремлення у системі права такого системного утворення, як процесуальне право, визначення його особливостей та співвідношення з правом матеріальним. Потребують вивчення особливості прояву юридичного процесу в діяльності окремих підсистем державного апарату. В даному контексті на особливу увагу заслуговує діяльність Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), скільки воно є тим органом, у діяльності якого тією чи іншою мірою використовуються фактично всі правові форми: установча, правотворча, правозастосовна, контрольна-наглядова та інтерпретаційна.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконувалася в межах та відповідно до Комплексної теми науково-дослідних робіт Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні», державна реєстрація № 0113U008189. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 6 від 24 липня 2012 р.).

**Мета і задачі дослідження.** *Мета* даної роботи полягає у визначенні теоретико-правових засад юридичного процесу, визначенні ролі й місця процесуального права в національній системі права та особливостей прояву юридичного процесу в діяльності МВС України.

Визначена мета зумовила постановку та вирішення наступних *задач*:

охарактеризувати виникнення і розвиток процесуальних норм у Стародавньому світі;

висвітлити основні причини та шляхи процесуалізації права в епоху Середньовіччя;

визначити основні напрямки та закономірності розвитку процесуального права у Новий та Новітній час;

систематизувати і переглянути існуючі наукові уявлення щодо поняття, змісту та ознак юридичного процесу;

розкрити юридичну природу і зміст принципів юридичного процесу, здійснити їх класифікацію;

виокремити форми юридичного процесу, визначити специфіку цих форм, здійснити їх класифікацію;

надати теоретико-правову характеристику процесуального права, розкрити його співвідношення з юридичним процесом;

визначити місце процесуальних галузей у системі права, охарактеризувати їх поняття та висвітлити ознаки;

розкрити прояви єдності та шляхи подальшої диференціації процесуальних галузей права у національній системі права України;

узагальнити існуючі правові уявлення щодо джерел процесуального права та надати характеристику їх змісту;

на прикладі МВС України надати теоретико-правову характеристику установчого, правотворчого, правозастосовного та контрольно-наглядового процесу в діяльності державних органів України.

*Об'єктом дослідження* є процесуальні відносини, які складаються у сфері реалізації правових форм діяльності уповноважених суб'єктів. *Предметом дослідження* є теоретико-правові засади юридичного процесу.

**Методи дослідження.** Методологічну основу дослідження складає філософський діалектико-матеріалістичний підхід, що передбачає розгляд юридичного процесу як об'єктивної соціальної реальності, що сформувалася і постійно еволюціонує під впливом внутрішніх і зовнішніх протиріч разом із розвитком суспільства і держави. У роботі використано також філософський арсенал юридичної герменевтики, онтології та аксіології.

Робота проведена із застосуванням широкого спектру загально-теоретичних і спеціально-наукових методів пізнання. Зокрема, історико-правовий метод використовувався для з'ясування особливостей становлення і розвитку юридичного процесу від архайки до сьогодення (підрозділи 1.1–1.3), системно-структурний метод дозволив розглянути розмаїття принципів і форм юридичного процесу (підрозділи 2.2, 2.3), а структурно-функціональний метод дозволив визначити місце процесуального права в національній системі права, охарактеризувати процесуальні галузі права та визначити співвідношення процесуального права з юридичним процесом (підрозділи 3.1–3.4). Метод класифікації використовувався для групування форм юридичного процесу і джерел

виборчого права (підрозділи 2.3, 3.4). Логіко-семантичний, формально-логічний та формально-юридичний методи використовувалися для формулювання авторських дефініцій понять (підрозділи 2.1-2.3, 3.1-3.4) та характеристики особливостей форм юридичного процесу в діяльності органів внутрішніх справ України (підрозділи 4.1-4.4). Компаративістський метод використовувався для порівняння процесуального законодавства держав різних історичних епох і різних регіонів світу (підрозділи 1.1-1.3, 3.2-3.4). Методи теоретико-правового прогнозування і моделювання використовувалися для характеристики перспектив розвитку юридичного процесу і диференціації процесуальних галузей права (підрозділи 3.2-3.3).

У процесі роботи над темою автором враховувалися висновки та положення, що містяться в працях не лише із загальнотеоретичної юриспруденції, але й з галузевих (матеріальних і процесуальних) юридичних наук, зокрема з конституційного, фінансового, трудового, адміністративно-процесуального, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та господарсько-процесуального права. Нормативною базою дослідження є вітчизняне та зарубіжне процесуальне законодавство, а також правові пам'ятки, що характеризують генезу процесуального права у світі. Емпіричною базою дослідження стали матеріали практики юрисдикційних органів, а також МВС України.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у тому, що дана робота є одним із перших наукових досліджень, в якому надано комплексну характеристику теоретико-правових засад юридичного процесу, що включає його генезу, сутнісні ознаки, принципи, форми, співвідношення з процесуальними галузями права, а також особливості прояву в діяльності окремих підсистем державного апарату на прикладі МВС України. У рамках проведеного дослідження одержано наступні результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

*уперше:*

розкрито генезу юридичного процесу, виокремлено три основні етапи його розвитку: стародавній (XIII ст. до н.е. – V ст. н.е.), середньовічний (V – XVIII ст.) та сучасний (з XVIII ст. дотепер);

виокремлено відмітні риси сучасного юридичного процесу, у т.ч.: а) остаточне подолання синкретизму, відмежування процесуального права від матеріального, формування процесуальних галузей права; б) кодифікація процесуального законодавства; в) подальша диференціація юридичного процесу; г) підпорядкування юридичного процесу принципам конституційної, правової держави; д) здійснення з урахуванням чіткого розмежування функцій і компетенції органів публічної влади та їх посадових осіб; е) визнання в якості сторін юридичного процесу не тільки фізичних осіб, комерційних структур зі статусом юридичної особи та органів публічної влади, але й інститутів громадянського суспільства;

здійснено багаторівневу класифікацію принципів юридичного процесу (за широтою їх дії в системі права загальні та спеціальні; за характером процесуальної діяльності – принципи юрисдикційного процесу і принципи неюрисдикційного процесу; принципи окремих правових форм діяльності і принципи окремих процесуальних стадій); розкрито їх видове розмаїття та зміст;

виокремлено основні форми (види) юридичного процесу: а) юрисдикційні адміністративний, господарський, конституційний, кримінальний, цивільний; б) неюрисдикційні бюджетний, дозвільно-ліцензійний, податковий, нотаріальний, реєстраційний; надано їх теоретико-правову характеристику; виявлено тенденцію до їх подальшої диференціації;

узагальнено основні доктринальні підходи до розуміння процесуального права та його співвідношення з юридичним процесом; виокремлено традиційний, вузький і широкий підходи до розуміння сутності та змісту процесуального права; наведено додаткові аргументи на користь його широкого тлумачення;

на прикладі МВС України надано комплексну теоретико-правову характеристику установчого, правотворчого, правозастосовного та контрольно-наглядового процесу в діяльності державних органів України;

*удосконалено:*

визначення юридичного процесу; під ним пропонується розуміти різновид соціального процесу, що являє собою юридично внормовану, динамічно структуровану (стадійну), локаційно-темпорально визначену, формалізовану поведінку уповноважених суб'єктів, спрямовану на вирішення юридичних справ;

розуміння внутрішньої структури юридичного процесу; обґрунтовано; що незалежно від форми він складається з проваджень, стадій, процедур і окремих процесуальних дій;

наукове розуміння принципів юридичного процесу; вони визначені як найбільш узагальнені правові вимоги, що безпосередньо відображають пізнані закономірності, мають відправне значення та визначають напрями практичних дій залучених до їх реалізації суб'єктів юридичного процесу;

поняття процесуального права; виходячи з його широкого розуміння, процесуальне право тлумачиться як складова частина національного чи міжнародного права, що являє собою систему процесуальних норм різної галузевої приналежності, які регламентують правові процедури щодо вирішення юридичних справ (у т.ч. вирішення спорів чи притягнення до відповідальності) та спрямованих на забезпечення діяльності уповноважених суб'єктів щодо застосування норм матеріального права до конкретних життєвих обставин;

визначення процесуальної галузі права; під нею пропонується розуміти систему процесуальних норм, спрямованих на регулювання

певної сфери суспільних відносин і пов'язаних із впорядкуванням процедури захисту, відновлення у разі потреби і здійснення прав та виконання обов'язків сторін, усуненням правових аномалій, за допомогою специфічних методів правового регулювання;

сформульовано визначення «джерело процесуального права», під яким пропонується розуміти зовнішню форму виразу процесуальних норм права у вигляді письмового документу, що виданий уповноваженим суб'єктом з дотриманням спеціальної процедури, має юридичну силу і загальнообов'язковість до виконання на відповідній території та спрямований на врегулювання процесуальних правовідносин;

*дістали подальший розвиток:*

наукові погляди щодо сутнісних ознак юридичного процесу, серед яких виокремлено: а) приналежність до видів соціального процесу; б) юридична природа; в) організаційно-владний характер; г) службовий (допоміжний) характер; г) наявність нормативної (процесуально-правової) основи; д) спрямованість на вирішення юридичних справ; е) динамічна структурованість (стадійність); є) локаційно-темпоральна визначеність (обмеженість); ж) документальність; з) процесуальна форма поведінки учасників; и) юридична технологічність; і) гарантованість; ї) зовнішня контрольованість;

теоретико-правові погляди на характер юридичного процесу в Стародавні часи; виокремлено такі риси стародавнього юридичного процесу, як: а) синкретизм; б) нерівноправність (елітарність); в) слабка деталізація стадій і процедур; г) тісний зв'язок зі звичаєвим правом; д) невідмежованість юрисдикційного і неюрисдикційного процесу; е) ритуально-церемоніальний характер;

наукові уявлення про найбільш суттєві зміни, що відбулись у правовій системі Середньовіччя в аспекті генези юридичного процесу; серед таких змін названо: а) перехід від варварських (племінних) правових звичаїв спочатку до феодальних правових звичаїв, а згодом і до феодального писаного права; б) рецепція римського права; поява перших правових збірок, у т.ч. й процесуального характеру; в) домінування обвинувального (інквізиційного) процесу; г) повернення впливу релігії на юридичний процес; д) поява міського права; е) початок відмежування кримінального процесу від цивільного; є) початок формування окремих конституційно-правових процедур;

наукові уявлення про історичну динаміку юридичного процесу; виокремлено основні напрямки його подальшого розвитку, серед яких: а) інтернаціоналізація; б) плюралізація; в) інформатизація;

наукові погляди на установчий процес у діяльності МВС; аргументовано, що він: 1) є результатом правового регулювання; 2) не пов'язаний з наявністю спору про право; 3) складається у певній послідовності проваджень (щодо органів і підрозділів створення,

реорганізація, ліквідація, щодо посадових осіб – призначення, усунення з посади); 4) спрямований на формування, розвиток і вдосконалення інституційної та кадрової основи МВС; 5) виступає в якості особливого нормативного порядку здійснення владної управлінської діяльності щодо реалізації відповідних правових норм; 6) забезпечує ефективне функціонування механізму державного управління у відповідній сфері;

наукові погляди на правотворчий процес у діяльності МВС; обґрунтовано, що він включає в себе дві форми безпосередню й опосередковану правотворчість – і ґрунтується на принципах: дотримання компетенції в ході здійснення правотворчості; погоджувального начала; контролю; системності; науково-технічної досконалості; гуманізму; демократизму; професіоналізму;

теоретичні положення щодо специфіки правозастосовчого процесу в діяльності МВС України; встановлено, що він має забезпечувальний характер; допускає можливість застосування державного примусу; має особливу структуру, творчий, інтелектуальний, індивідуально-персоніфікований, структурований, стадійний характер; є юридично оформленим (завершується ухваленням правозастосовчого акта); деталізує правові норми з метою їх практичної реалізації в специфічних умовах об'єктивної дійсності;

наукові погляди щодо різновидів контрольно-наглядового процесу в діяльності МВС України; встановлено, що найбільш поширеними серед них є: за спрямованістю контрольно-наглядової діяльності внутрішній (внутрішньовідомчий) і зовнішній (надвідомчий); за правовим положенням контролюючого суб'єкта державний і недержавний; за предметом здійснення процесуальний і організаційний; за сферою, де проводиться санітарний, фінансовий, господарський, контроль за службовою, строювою, фізичною, вогневою підготовкою тощо; за обсягом діяльності, яка підлягає контролю та нагляду, загальний, частковий і спеціалізований; за стадією виконання попередній, поточний і остаточний; за перебігом у часі постійний та тимчасовий (разовий); за рівнем відкритості: гласний і негласний;

наукові підходи щодо вдосконалення нормативної основи юридичного процесу в МВС України; запропоновано на додаток до існуючої Інструкції з організації нормотворчої діяльності в МВС України розробити і затвердити аналогічні відомчі інструкції з організації установчої, правозастосовчої, контрольно-наглядової та інтерпретаційної діяльності.

**Практичне значення одержаних результатів.** Сформульовані в дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі – для подальшої розробки теоретичних засад юридичного процесу, дослідження процесуального права;

у навчальному процесі – під час підготовки підручників, навчальних посібників, навчально-методичних комплексів та викладанні дисциплін

«Теорія держави і права», «Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції»; «Правозастосовча діяльність поліції»; «Правозастосування»;

у правотворчій діяльності – в ході уточненні доповнення чинних законодавчих та підзаконних актів, що буде сприяти правому регулюванню суспільних відносин;

у правозастосуванні – з метою покращення практичної діяльності суб'єктів застосування норм права у всіх сферах суспільного життя.

**Апробація результатів дослідження** відбувалась у процесі обговорення його концепції, основних положень і висновків на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1, а також міжкафедрального семінару кафедр теорії та історії держави і права факультету № 1 і кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ. Окремі підсумки дослідження були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах, а саме: «Класифікація принципів процесуальної діяльності органів внутрішніх справ» (м. Харків, 27 квітня 2012 р.), «Конституційні (загальні) принципи процесуальної діяльності» (м. Харків, 23 жовтня 2012 р.), «Процесуальні режими та провадження в юридичному процесі» (м. Харків, 26 квітня 2012 р.), «Загально-соціальні функції процесуального права» (м. Харків, 26 жовтня 2013 р.), Загальнотеоретична характеристика форм юридичної діяльності» (м. Харків, 3 березня 2014 р.), «Етапи формування вітчизняного процесуального права» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.), «Сутність контрольного процесу в діяльності ОВС» (м. Харків, 12 листопада 2014 р.), «Загальнотеоретична характеристика процесуального провадження як правової категорії» (м. Харків, 12 грудня 2014 р.), «Джерела процесуального права» (м. Харків, 12 червня 2015 р.), «Місце правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ» (м. Харків, 13 листопада 2015 р.), «Зміст поняття «юридичний процес» (м. Харків, 22 квітня 2016 р.), «Застосування права в органах внутрішніх справ як правова форма діяльності держави (м. Харків, 25 листопада 2016 р.), «Конституційний процес як різновид юридичного процесу» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.), «Поняття та ознаки процесуальних галузей права» (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.).

**Публікації.** Основні положення та результати дисертації знайшли відображення в одноосібній монографії, 32 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, у т.ч. 6 – у наукових періодичних виданнях зарубіжних держав та 4 – у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, а також 14 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, що включають 14 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 503 сторінки, з яких 412

сторінок основного тексту, список використаних джерел включає 862 найменування і займає 70 сторінок.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими планами та програмами, розкрито мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методи, наукову новизну, підкреслено практичну важливість висновків, одержаних у результаті проведеного дослідження, узагальнено результати роботи і подано відомості про публікації автора.

**Розділ 1 «Гене́за юриди́чного процесу»** складається з трьох підрозділів, у яких охарактеризовано виникнення і розвиток процесуальних норм від архаїки дотепер.

У *підрозділі 1.1 «Виникнення і розвиток процесуальних норм у Стародавньому світі»* охарактеризовано виникнення і розвиток процесуальних норм у державах Стародавнього Сходу та в епоху Античності.

Відзначається, що правова реальність належить до процесуальних сфер життєдіяльності людини, де суттєвим є не тільки те, *що* робиться, але й те, *як* це робиться. Відповідно, однією із загальних рис, притаманних праву на всіх історичних етапах і для всіх народів, є певний ступінь процесуалізації. Принаймні про наявність чітко встановленого порядку вчинення тих чи інших юридично значущих дій (збирання податі, прийом послів, вирішення поточних справ державного управління, здійснення судочинства тощо) уже на ранніх стадіях розвитку державності (IV тис. до н.е.) свідчать зображення на давньоєгипетських папірусах та розписи у гробницях фараонів, де ті чи інші чиновники зображені у певній послідовності, з відповідними символами влади, на певній відстані від фараона тощо. Навіть те вкрай обмежене коло правових пам'яток, що дійшли до нашого часу, дають змогу стверджувати, що вже в ті часи існувала судова система. Загалом верховним суддею країни вважався фараон, але він, як правило, розглядав апеляції, а також чинив правосуддя у справах, що стосувалися його особисто. Інші ж справи розглядали колегіальні органи державного управління. В епоху Стародавнього (XXVIII XXII ст. до н.е.) і Середнього (XXI-XVIII ст. до н.е.) царств основний обсяг судової діяльності на території Єгипту здійснювали державні органи управління, що мали назву «джаджат». Зі змісту «Іліади» (де згадуються джаджати), випливає, що вони діяли за процедурою, подібною до давньогрецьких судових установ.

На відміну від держав Стародавнього Сходу, про античний юридичний процес збереглося досить багато свідчень. Акцентовано увагу на тому, що норми права Греції в Античну епоху відзначаються певним

дуалізмом. У Стародавній Греції визнавалося велике значення права та підкреслювалася необхідність додержання законів, але у процесуальній сфері давньогрецьке право, на відміну від римського, було недостатньо розроблене і не залишило після себе такого правового спадку. Відсутність єдиної держави зумовлювала партикуляризм у праві. Відтак, кожен поліс характеризувався наявністю власної правової системи і власною процесуальністю, яка, втім, мала схожі риси. Наголошено на тому, що за допомогою писаних законів, які мали статичний характер, сформована в античній державі влада мала змогу здійснювати вплив на поведінку суспільства в цілому, а не лише на окремого індивіда. Яскравим прикладом цього є Рим епохи Античності. У цей період відбувається кодифікація звичаєвого права, яка торкалася не лише кримінального або цивільного законодавства, але й судового процесу, тобто процесуальних норм. Доведено, що розвиток суспільних відносин в Античному Римі спричинив ускладнення матеріального права, що, в свою чергу, вплинуло на розвиток процесуальних норм. Відмічено досить високий рівень розвитку норм цивільного процесу в Античному Римі. Обґрунтовано, що римське цивільне процесуальне право є самостійним правовим явищем, воно мало специфічний предмет та сферу регулювання, які відрізнялися від норм матеріального права. Розвиток норм матеріального права зумовив розвиток законодавчої діяльності щодо правосуддя, а отже – процесуальних норм.

Акцентовано увагу на тому, що на території України виникнення і розвиток процесуальних розпочався ще в античну епоху, на території держав Північного Причорномор'я, де судочинство і діяльність демократичних установ були побудовані загалом за афінською моделлю.

У підрозділі 1.2 *«Процесуалізація права в епоху Середньовіччя»* висвітлено, яким чином відбувалося вдосконалення юридичних процедур і накопичення процесуальних норм в умовах феодалних відносин та вотчинної державності.

Звернуто увагу на те, що найбільш яскравими прикладами процесуалізації права в епоху Середньовіччя виступають тогочасні Франція, Англія та Німеччина. Спочатку основною формою виступає обвинувально-змагальний процес, який отримав свою регламентацію ще у варварських правдах та характеризувався тотожністю процедури у кримінальних та цивільних справах. Починаючи з XIII ст. у церковних судах дедалі більшого поширення набуває розшуково-інквізиційна форма. На початку XV ст. розшуковий процес починає витіснятися обвинувально-змагальним процесом, що зумовлюється ускладненням суспільного життя та зміцненням державної королівської влади. Якщо обвинувально-змагальний процес характеризувався вільною оцінкою доказів, то з розвитком розшуково-інквізиційної форми процесу починає розповсюджуватися формальна теорія доказів. З утвердженням

абсолютизму розшуково-інквізиційний процес стає єдиним, що застосовується у судовій практиці.

Акцентовано увагу на тому, що досліджуючи умови виникнення процесуального права на українських землях, необхідно враховувати існування різних державностей на території цих земель. Процесуальне право в період давньоруської держави як частина норм правової системи, що регулює відносини, які виникають під час розслідування злочинів, розгляду і вирішення кримінальних і цивільних справ, перебувало на початковому етапі формування і не мало самостійного значення. Воно було невіддільним від матеріального права, оскільки вони спиралися на одні правові джерела. Джерелами виступали окремі законодавчі акти, що виходили від центральної влади, а також значна кількість неписаних світських та церковних правових норм і інститутів. Лише деякі процесуальні форми дістали законодавче закріплення. Бракувало відокремлення права взагалі і процесуального зокрема від інших процесів соціального контролю і інших видів інтелектуальної діяльності. Зазначено, що розвиток судочинства і, відповідно, процесуалізація права в період входження частини українських земель до складу Великого князівства Литовського та Польщі вплинули на подальший розвиток процесуального права, оскільки було значною новацією у процесуальній сфері.

Обґрунтовано, що формування української державності в ході Національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. також справило суттєвий вплив на розвиток процесуального права. Істотно зросло застосування «козацького права» неписаних норм звичаєвого права та нового джерела права – гетьманських та полковницьких універсалів. Це зумовлює обвинувальний характер процесу на початку існування Української козацької держави. Хоча певною мірою судочинство на території України у той час розвивалося під впливом західних країн, проникнення інквізиційного процесу на терени українських земель проходило дуже повільно. Причинами цього були збереження традицій Руської Правди, яка визначала формою судочинства обвинувально-змагальний процес та відсутність чіткого поділу процесу на цивільний та кримінальний. Чинними залишаються в Україні норми права польсько-литовського періоду, зокрема положення Литовських статутів з деяким змінами. У судочинстві часто використовували переробки магдебурзького права, нормами якого поряд з іншими джерелами керувалися не тільки магістратські суди, а й полкові козацькі суди. Литовські статuti, нормативно-правові акти Речі Посполитої, універсали гетьманів та полковників, переробки магдебурзького права, нормативно-правові акти Московського царства, які діяли на території України послужили основою подальшої процесуалізації права, формуванню його інститутів у майбутньому. Наголошено, що на землях Запорізької Січі діяло не кодифіковане звичаєве право, норми якого права залишалися

найважливішою формою права аж до кінця її існування. Оскільки процедура розгляду кримінальних та цивільних справ була доволі чітко регламентована, вони розглядалися окремо. Зберігає в Україні своє значення і церковне звичаєве право. Завдяки церковному праву отримала розвиток процесуальна техніка: 1) правосуддя отримує письмове оформлення писаний характер; 2) складається присяга під час свідчень; 3) встановлюється відповідальність за неправдиві відомості; 4) дістає оформлення інститут представництва; 5) судові витрати покладаються на винну сторону.

Доведено, що розвиток права взагалі і процесуального права зокрема в Україні у XVIII ст. характеризується завершенням становлення української національної правової системи та першими спроби кодифікації права. Окремі норми процесуального права містилися в законодавчих актах – в гетьманських універсалах, універсалах генеральної військової канцелярії, в ордерах та інструкціях гетьмана, генеральної військової канцелярії, генерального військового суду Поступово російські форми судочинства і правові джерела починають суттєво змінювати характер процесуальних дій. Змагальна форма процесу, яка характеризувалася відкритістю та публічністю, активною роллю обох сторін процесу, під впливом російські форм судочинства і правових джерел змінюється інквізиційно-розшуковим процесом. У свою чергу, на території Правобережної України та Західної Волині (до приєднання їх до складу Російської імперії в 1793 та 1795 рр.) найважливішими джерелами права залишались акти центральної влади Речі Посполитої, переробки магдебурзького права, III Литовський статут, а також норми звичаєвого права.

У підрозділі 1.3 «Формування процесуальних галузей у Новий і Новітній час» надано характеристику розвитку юридичного процесу і процесуального права в епоху, що розпочалася першими буржуазно-демократичними революціями і триває дотепер.

Перші три чверті XIX ст. в цивілістичній науці панувала так звана матеріально-правова теорія права на позов, яка наступним чином визначала взаємодію між матеріальним цивільним правом і процесом: позов притаманний матеріальному праву, захисту якого слугує, він його приналежність (Пухта, Вехтер, Дєрнбург); позов є саме матеріальне право у своєму здійсненні (Бекінг, Гарсоне); або матеріальне право у судовому його здійсненні (Гольмстен); право на позов тільки особлива форма, особливий прояв того матеріального права, яке передбачається порушенням (Малишев). Кримінальний процес мав ще більш залежний характер, ніж цивільний, оскільки розглядався як складова частина кримінального права (Вехтер), причому зв'язок між кримінальним правом і процесом передбачалася тією ж, що існує між матерією і формою одного й того ж самого організму. Звідси кримінальне право прийнято було називати

матеріальним, а кримінальний процес формальним кримінальним правом. Вважалося, що матеріальне і формальне кримінальне право слугують одній і тій самій державній меті, а саме відновленню порушеного неправомірним діянням правопорядку, але кримінальне право розглядалось як право на покарання в статичному стані, а процес як право на покарання в динамічному стані. У XIX ст. процесуальне право отримує визнання як самостійна цінність і відповідний статус. При цьому процесуальне право формувалося не на пустому місці, а в процесі концептуального спору вчених-юристів, які до кінця XIX ст. проводили в межах університетської науки дискусії про сутність і концептуальне наповнення закону, права і процесу. У цей самий період починається наукове осмислення юридичного процесу як такого, при цьому розпочинається все із судового процесу. З другої половини XIX ст. процесуальне право нарешті отримало самостійність.

У німецькому праві, яке мало суттєвий вплив на формування вітчизняної науки цивільного процесу, поява самостійного цивільного процесу традиційно пов'язується з працею О. Бюлова «Вчення про процесуальні заперечення і процесуальні передумови» (1868 р.). Цей автор наприкінці 60-х років XIX ст. перший звернув увагу на те, що процес, як юридичне явище, володіє цілісністю, єдністю. Він стверджував, що процес – це юридичне відношення, що виникає між судом, позивачем і відповідачем; а оскільки юридичному відношенню властива єдність, то останнє має бути властиве й процесу. О. Бюлов елементний склад юридичного процесу як різновиду правовідносин не розкривав; це зробили його послідовники. Так, О. Вах і А.Х. Гольмстен говорили про права сторін і кореспондуючі їм обов'язки суду. У свою чергу, А. Вах намагався пояснити виникнення юридичного процесу, навіть якщо позивач не хоче брати участь у ньому, тим, що на відповідача покладається обов'язок захищатися проти пред'явленого позову. Ф. Кляйн розробив концепцію «соціального цивільного процесу», що передбачала більш активну роль судді в процесі, у т.ч. в керівництві ходом справи і зборі доказів. З німецької юридичної літератури наукові знання про юридичний процес перейшли на територію сучасної України. У працях тогочасних вітчизняних юристів (М.М. Розін, І.В. Михайловський, В.О. Рязановський, І.Я. Фойницький) починає обґрунтовуватися самостійність кримінального процесу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у правовій науці починає складатися нова галузь знань, що має предметом вивчення процесуальне право. Розуміння процесуального права у цей період пов'язується правоохоронною (включаючи правоустановчу) діяльністю судових органів. Спочатку це були розробки, що стосувалися окремих галузей процесуального права. Згодом у науковій думці намітилася течія, що розглядала процес як єдину наукову дисципліну, побудовану на загальних спільних засадах, а окремі види процесу цивільний, кримінальний,

адміністративний як гілки цієї єдиної науки, як другорядні різновиди одного основного виду. У першій половині XX ст. судовий процес набуває сучасних рис. У країнах континентальної правової системи, до яких насамперед належать Франція і Німеччина, судочинство здійснюється відповідно до процесуальних кодексів, що містять вичерпний перелік правил, що регламентують все те, що має відбуватися при розслідуванні справи і розгляді його в суді. Крім кодексів існують і інші законодавчі акти, що мають відношення до судочинства. Таким чином, для континентальної системи права характерним є визнання верховенства закону. У Франції перший Кримінально-процесуальний кодекс був затверджений Наполеоном I у 1808 р. і застосовувався 150 років, поки не був замінений у 1958 р. нині чинним Кримінально-процесуальний кодексом. У Німеччині судочинство у кримінальних справах здійснюється відповідно до Кримінально-процесуального кодексу 1877 р. (в редакції 1887 р.).

З часу буржуазних революцій в європейських континентальних країнах набув поширення змішаний кримінальний процес (змішана форма кримінального судочинства). На відміну від змагальної форми процесу попереднє слідство в цих країнах ведеться негласно, з дотриманням писаної форми. Змагальні засади на цій стадії до недавнього часу були дуже обмежені. Адвокат в силу свого процесуального положення не міг надати повною мірою юридичну допомогу. Змагальність могла повністю реалізуватися тільки в суді, під час розгляду справи по суті. Тому головне значення на стадії дізнання та слідства мала односторонньо владна діяльність органів, що здійснюють попереднє розслідування. Поширення і розвиток протягом XVIII XIX ст. теорії та практики конституціоналізму призвели до ускладнення порядку організації та проведення виборів, появи багатостадійного голосування, а відтак – до формування виборчого процесу. Дещо згодом аналогічним шляхом відбулася процесуалізація інших конституційних форм безпосередньої демократії, передусім референдуму, відкликання депутатів тощо. Водночас відбувалося удосконалення форм парламентської діяльності, зокрема сформувався законодавчий процес, розвинулися парламентські установчо-номінаційні та контрольні процедури. На початку XX ст. поряд з американською системою конституційної юстиції, де питання конституційності розглядаються судами загальної юрисдикції, сформувалася європейська, де спеціалізовані органи конституційного контролю діють за власною процедурою, відмінною від процедури відправлення правосуддя. Аналогічні явища процесуалізації простежуються і в інших галузях права: фінансовому, господарському, трудовому та ін.

З другої половини XX ст. національне процесуальне право починає орієнтуватися на міжнародно-правові стандарти, особливо в галузі прав

людини. Зокрема, для країн континентальної Європи істотне значення має обов'язковість для органів, що здійснюють судочинство, керуватися нормами, які присвячені правам і свободам людини і містяться в таких міжнародних документах, як Міжнародні пакти про права людини, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини тощо.

**Розділ 2 «Теоретико-методологічні засади юридичного процесу»** складається з трьох підрозділів, де систематизовано існуючі у правничій літературі уявлення щодо поняття, змісту та ознак юридичного процесу, визначено його принципи і форми.

У підрозділі 2.1 *«Поняття, зміст та ознаки юридичного процесу»* проаналізовано, існуючі у юридичній літературі погляди щодо змісту та сутності юридичного процесу, визначено його основні ознаки, сформульовано дефініцію.

Встановлено, що у юридичній науковій та навчальній літературі існує три основні аспекти розуміння сутності та змісту «процесу» «процес в загальносоціальному значенні», «правовий процес» та «юридичний процес». Звернуто увагу на те, що розуміння сутності та змісту процесу у загальносоціальному значенні не задовольняє потреб юридичної науки під час формування її категоріального апарату, оскільки юридична наука має свою специфіку, зумовлену її об'єктом та предметом дослідження. Доведено, що правовий процес та юридичний процес є різними за змістом та сутністю правовими явищами. Акцентовано увагу на тому, що правовий процес є різновидом соціального процесу, він являє собою певну послідовність змін правової системи, її компонентів та елементів з плином часу, спрямованих на досягнення конкретного юридично значущого результату. Юридичний процес являє собою складну, триваючу в часі систему послідовно здійснюваних процесуальних дій, які прямо передбачені нормами процесуального права. Натомість правовий процес не завжди регламентується нормами права (наприклад, процес правового регулювання чи правотворення). Результат юридичного процесу завжди відомий та закріплюється нормами процесуального права, тоді як у правовому процесі результат не обов'язково закріплюється. Змістом юридичного процесу є лише процесуальні дії, а змістом правового процесу можуть виступати не лише процесуальні, а й інші дії непроцесуального характеру (наприклад, дії з підготовки та обговорення тексту законопроектів).

Доведено, що юридичний процес є одним із різновидів правового процесу, перебуває з ним у зв'язку частини та цілого. На підставі аналізу визначень правової категорії «юридичний процес» підтримана точка зору прихильників «широкого» розуміння до його сутності та змісту. У межах широкого розуміння до сутності та змісту юридичного процесу його репрезентовано не лише як юрисдикційну діяльність, а й будь-яку іншу, включаючи правотворчу діяльність суб'єкта зі створення норм права,

встановлено та проаналізовано його основні ознаки, сформульовано визначення.

У підрозділі 2.2 «Принципи юридичного процесу» розкрито поняття названих принципів, визначено їх ознаки, видове розмаїття, зміст та функціональне призначення.

Обґрунтовано, що процесуальні принципи є однією зі складових частин системи принципів права. Процесуальні принципи, у загальному вигляді, виконують роль основних нормативних положень, які визначають структуру та суттєві ознаки процесу, його загальний зміст, побудову, природу, методи здійснення уповноваженими особами їхніх повноважень.

Доведено, що за дією принципів юридичного процесу в системі права, є: загальні та спеціальні принципи юридичного процесу. Акцентовано увагу на тому, що загальні принципи юридичного процесу спрямовані на розкриття сутності, характеру, природи юридичного процесу. Вони відображають суттєві риси процесуальної діяльності, її основні форми; втілюють основні риси і цілі, загальні закономірності і специфічні особливості, властиві юридичному процесу. Загальні принципи юридичного процесу відображають істотні закономірності процесуальної діяльності як комплексної системи, є визначальними для принципів, характерних для різновидів процесуальної діяльності і принципів, притаманних стадіям цієї діяльності. До числа загальних принципів юридичного процесу віднесено: 1) принцип законності; 2) принцип поваги і дотримання прав особистості; 3) принцип формальної процесуальної рівноправності; 4) принцип процесуальної відповідальності та її невідоротності; 5) принцип процесуальної справедливості; 6) принцип гласності та відкритості; 7) принцип поєднання публічних і приватних інтересів; 8) принцип взаємної відповідальності держави та особи за порушення норм процесуального права; 9) принцип здійснення юридичного процесу тільки уповноваженими суб'єктами; 10) принцип наукової обґрунтованості та професіоналізму юридичного процесу. Звернуто увагу на те, що спеціальні принципи юридичного процесу поділяються на дві підгрупи: 1) принципи окремих видів юридичної діяльності; 2) принципи стадій юридичного процесу. Принципи окремих видів юридичної діяльності визначено як основні вихідні ідеї, які відображають функціональну спрямованість різновидів юридичного процесу. Обґрунтовано, що за функціональною спрямованістю серед принципів юридичного процесу слід розрізняти принципи установчої, правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційно-правової та контрольно-наглядової діяльності.

До числа основних принципів установчої діяльності віднесено: 1) поступовості та послідовності; 2) засвідчуваності; 3) територіальності та ін. Натомість до числа основних принципів правотворчої діяльності

віднесено: 1) дотримання компетенції при прийнятті нормативно-правових актів; 2) погоджувального начала; 3) голосування; 4) контролю; 5) системності правотворчої діяльності. Основними принципами правозастосовної діяльності визнано принцип: 1) поєднання усності та писемності; 2) поєднання одноособової та колегіальної компетенції; 3) свободи оскарження рішень, дій чи бездіяльності вповноважених суб'єктів; 4) здійснення правосуддя виключно судом; 5) незалежності вповноважених суб'єктів, які здійснюють правозастосовчу діяльність; 6) змагальності; 7) безпосередності. Основними принципами інтерпретаційно-правової діяльності визначено принципи: 1) об'єктивності та неупередженості; 2) конкретизації; 3) систематичності; 3) усебічності (повноти); 4) телеологічності; 5) ідентичності (однаковості). Нарешті, до числа основних принципів контрольно-наглядової діяльності віднесено: 1) результативність; 2) оперативність; 3) об'єктивність; 4) плановість; 5) забезпечення єдності законності; 5) захисту прав і свобод

Принципи стадій юридичного процесу визначено як основні вихідні положення, які визначають організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях. До числа основних принципів стадій юридичного процесу віднесено: 1) принцип письмової форми закріплення; 2) принцип правової кваліфікації; 3) принцип засвідчення результату; 3) принцип строковості (терміновості).

У *підрозділі 2.3 «Форми (класифікація) юридичного процесу»* виокремлено та проаналізовано основні види юридичного процесу.

Звернено увагу на те, що юридичний процес є складним багатоаспектним правовим явищем. У юридичній науковій літературі за різними критеріями неодноразово проводилась класифікація основних видів юридичного процесу.

Основним базовим критерієм умовного поділу юридичного процесу на види визначено форму державної діяльності.

Запропоновано залежно від правової форми діяльності виокремлювати: установчий, правотворчий, правозастосовний, контрольно-наглядовий та інтерпретаційний процес. Обґрунтовано, що залежно від юрисдикційності правозастосовний процес поділяється на: юрисдикційний та неюрисдикційний.

З'ясовано, що найпоширенішим критерієм поділу юрисдикційного процесу на види є «категорія розглянутої юридичної справи». Залежно від категорії розглянутої справи слід виокремлювати: адміністративний, господарський, конституційний, кримінальний, цивільний процес.

Неюрисдикційний процес є формою звичайної правореалізації за участі владного суб'єкта, тобто це процес, який передбачає відсутність спору про право. Залежно від мети діяльності владного суб'єкта неюрисдикційний процес поділяється на: бюджетний, дозвоільно-ліцензійний, податковий, нотаріальний та реєстраційний.

**Розділ 3 «Роль і місце процесуального права в національній системі права»** складається з чотирьох підрозділів, у яких наведено найбільш суттєві характеристики процесуального права як нормативної основи юридичного процесу.

*Підрозділ 3.1 «Поняття процесуального права та його співвідношення з юридичним процесом»* встановлено та проаналізовано три основні точки зору щодо сутності та змісту процесуального права.

У межах традиційного підходу процес уявляється виключно як юрисдикційний. Прихильниками даного підходу є представники традиційних галузевих процесів кримінального, цивільного, адміністративного. Під процесом у даному випадку розуміють діяльність державних органів щодо вирішення спорів, які виникають з приводу реалізації своїх прав суб'єктами правовідносин та діяльність щодо застосування заходів державного примусу. Другий підхід до розуміння сутності та змісту процесуального права репрезентується як вузький. Прихильники даного підходу сутність та зміст процесуального права розуміють у контексті судової діяльності. На їх думку, суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення правосуддя, мають якісні специфічні особливості, зокрема особливий суб'єктний склад і зміст. Доведено, що центральним суб'єктом у даному підході до розуміння сутності та змісту процесуального права є суд. Суд як учасник процесуальних відносин характеризується низкою особливостей: специфічною правовою природою, місцем у системі органів держави й механізмі правового регулювання, виконуваними завданнями, принципами, формами й методами діяльності. Акцентовано увагу на тому, що процесуальне право у межах вузького підходу до розуміння його сутності та змісту має специфічний метод правового регулювання, що виражається в таких процесуальних принципах, як: законність, об'єктивна істина, диспозитивність, змагальність, презумпція невинуватості, процесуальна рівність, усність, гласність та інше. Також для методу правового регулювання процесуального права у межах вузького розуміння його сутності характерні особливі категорії правоздатності і дієздатності, особлива компетентність органів правосуддя та особлива (законна) сила юрисдикційного акту. Прихильники широкого підходу відносять до предмету процесуального права регулювання та організацію упорядкування правової діяльності, які спрямовані на оптимальне задоволення та гарантування інтересів суб'єктів права. Даний підхід передбачає віднесення до процесу в цілому юрисдикційного та позитивного правозастосування. Тоді правова процедура також включається до складу процесуального права, але процедурні відносини, не пов'язані із застосуванням права, залишаються за його межами. Тобто, зв'язок з правореалізацією виступає критерієм розмежування норм і правовідносин на матеріальні та процесуальні.

Обґрунтовано, що основна відмінність між процесуальним правом та юридичним процесом полягає у тому, що під юридичним процесом розуміють, насамперед, урегульовану процесуальними нормами діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на реалізацію норм відповідних матеріальних галузей права під час розгляду та вирішення юридичних справ, а процесуальне право є системою юридичних норм, спрямованих на регулювання державно-владних, організуючих суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією процесуальної форми щодо застосування норм відповідних матеріальних галузей права.

У підрозділі 3.2 «Процесуальні галузі права: поняття, ознаки, місце в системі права» проаналізовано суттєві ознаки процесуальної галузі права, сформульовано поняття даного правового явища, визначено його місце в системі права.

Акцентовано увагу на тому, що національну систему права умовно можна поділити на дві підсистеми: матеріальне та процесуальне право. Матеріальне право характеризується визначенням конкретних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників суспільних відносин. Процесуальне право визначає порядок, способи реалізації прав та обов'язків, у тому числі – порядок захисту, охорони та поновлення порушених прав. Правовий режим матеріального права засвідчує, що і з якою повнотою може та повинен здійснити той чи інший суб'єкт соціальної активності. Правовий режим процесуального права зумовлює порядок, способи дій (або ж утримання від тих чи інших дій) суб'єктів.

З'ясовано, що галузь права як відносно самостійне правове явище має наступні суттєві ознаки: 1) має відповідну однотипну сферу суспільних відносин; 2) врегульовані суспільні відносини мають якісну своєрідність; 3) відзначається специфічним набором прийомів і засобів регулювання суспільних відносин; 4) передбачає наявність об'єктивно обумовленого інтересу в регулюванні даних відносин; 5) має системно-структурні складові (взаємопов'язані інститути і норми права); 6) володіє специфічним режимом правового регулювання; 7) є стійкою і автономною у своєму функціонуванні підсистемою системи права.

Доведено, що процесуальні галузі права як відносно самостійний елемент системи права мають наступні суттєві ознаки: 1) особливість матеріально-правових відносин, розвиток і здійснення яких опосередковується процесуальними галузями; 2) специфічність призначення матеріально-правових норм, які реалізуються за допомогою процесуальних галузей; 3) цілі та завдання процесуальних галузей; 4) особливість процесуальної діяльності; 5) характер індивідуально-конкретних справ, що вирішуються.

Обґрунтовано, що регулятивна функція процесуального права здійснюється шляхом владного впливу на поведінку учасників процесуальних відносин, спрямування їх зовнішньої поведінки у

відповідності до загальнообов'язкових вимог, визначеним законодавцем. Регулятивна функція процесуального права конкретизує загально-правову регулятивну функцію на певній ділянці системи суспільних відносин процесуальних правовідносин і має складний, багатогранний характер. Зміст охоронної функції процесуального права полягає у здійсненні охоронного правового впливу з метою забезпечити відповідні умови існування й діяльності людей, усунути негативні соціальні зв'язки і явища із суспільного життя. Охоронна функція процесуального права здійснюється шляхом владного впливу на суспільні відносини у випадках відхилення від нормального розвитку. Цей вплив в одних випадках виражається в охороні (захисті) певних суспільних відносин, в інших у забороні або обмеженні, а також в усуненні й ліквідації суспільно шкідливих соціальних зв'язків.

У підрозділі 3.3 «Єдність і диференціація процесуальних галузей права» проаналізовано єдність та диференціацію процесуальних галузей права.

Обґрунтовано, що процесуальні галузі права у своїй єдності та диференціації виступають у якості моделі правового регулювання. Дана модель правового регулювання характеризується відповідною метою, практичною спрямованістю та формується на науковій основі. Мета і практична спрямованість передбачають, що функціонування здійснюється з метою підтримання внутрішніх несуперечностей і оптимально регулює суспільні відносини системи законодавства.

Доведено, що процесуальне право виступає комплексним утворенням у структурі національного права, і складається із сукупності правових норм, спрямованих на врегулювання комплексу суспільних відносин і об'єднаних близькістю своїх об'єктивних властивостей і методів правового регулювання. Диференціація системи процесуальних правовідносин обумовлює виокремлення у процесуальному праві наступних основних галузей: кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального, конституційно-процесуального та господарсько-процесуального права.

У зв'язку з тим, що в галузях адміністративно-процесуального та конституційно-процесуального права головний правовий режим конкретизується, модифікується з метою пристосування його до особливих потреб життя суспільства, дані галузі віднесено до спеціальних (конкретизуючих). Чинниками, що вплинули на виокремлення адміністративно-процесуального та господарсько-процесуального права як самостійних процесуальних галузей права у національній правовій системі є прийняття відповідних кодексів, визнання на конституційному рівні та створення системи адміністративних і господарських судів.

У підрозділі 3.4 «Джерела процесуального права» виокремлено та проаналізовано основні ознаки джерел процесуального права, сформульовано їх визначення, розкрито їх видове розмаїття.

Наголошено на тому, що джерела процесуального права спрямовані на реалізацію правозастосовчої діяльності. Вони формально визначають, закріплюють порядок та можливість реалізації норм матеріального права і, таким чином, виступають основою правозастосовчої діяльності, способом реалізації норм матеріального права.

Акцентовано увагу на тому, що джерела юридичного процесу закріплюють та відображають процесуальні норми. До джерел юридичного процесу необхідно відносити певним чином оформлені або визнані нормативно-правові документи, що містять у собі процесуальні норми.

Обґрунтовано, що джерела юридичного процесу мають публічний характер. Публічність джерел юридичного процесу пов'язується, насамперед, із тим, що суб'єктом створення та реалізації усіх правових норм взагалі і процесуальних зокрема, є, як правило, держава у особі державних органів та посадових осіб.

З'ясовано, що джерела юридичного процесу, як правило, містять у собі приписи, адресовані суб'єктам, які наділені державно-владними повноваженнями з метою застосування норм матеріального права. Приписи, закріплені у джерелах юридичного процесу, характеризуються категоричністю, імперативністю велінь щодо суб'єктів правозастосування і, одночасно, можуть містити диспозитивні засади відносно поведінки учасників правотворчості. Вказані джерела завжди розраховані лише на певних суб'єктів юридичного процесу.

Доведено, що джерела процесуального права характеризуються різноманітністю форм вираження. Під основним джерелом процесуального права у національній правовій системі запропоновано розуміти зовнішню форму виразу процесуальної норми права у вигляді письмового документу, виданого уповноваженим суб'єктом з дотриманням спеціальної процедури, який має юридичну силу та загальнообов'язковість до виконання на території держави і спрямований на врегулювання процесуальних правовідносин. До основних джерел юридичного процесу віднесено: 1) нормативно-правовий акт; 2) судовий прецедент; 3) нормативно-правовий договір. Допоміжними джерелами юридичного процесу залежно від специфіки правової системи можуть бути правові звичаї, роз'яснення вищих судових інстанцій, юридичні доктрини, принципи права та релігійно-правові тексти. Встановлено, що джерела юридичного процесу передбачають забезпечення юридичної обов'язковості силою державного примусу. Для юридичного процесу взагалі та його джерел зокрема, категорія «обов'язковість» має вирішальне значення, оскільки виступає необхідним елементом системи регулювання суспільних відносин. У свою чергу, сформоване на підставі процесуальних

приписів відношення учасників процесу до їх виконання є елементом правосвідомості та правової культури.

**Розділ 4 «Юридичний процес у діяльності МВС України»** складається з чотирьох підрозділів, у яких проаналізовано особливості установчого, правотворчого, правозастосовчого та контрольно-наглядового процесу в діяльності названого міністерства.

*Підрозділ 4.1 «Особливості установчого процесу в діяльності МВС України»* визначено специфіку установчого процесу в діяльності даного міністерства, проаналізовано її причини та наслідки.

Обґрунтовано, що установча процесуальна діяльність пов'язана з реалізацією повноважень суб'єктів публічної влади, які надані їм для створення органів і установ, що забезпечують діяльність державного або муніципального управління, а також для створення нових посад та призначення на них. Без наділення суб'єкта публічної влади установчими повноваженнями неможлива сама установча діяльність. У цьому випадку такого роду установча діяльність проводилася би в довільному неконтрольованому порядку, який може бути обумовленим самим суб'єктом за власним розсудом. У зв'язку з юридичним та практичним значенням установчої діяльності фіксація подібного роду повноважень у нормативно-правовій або, в низці випадків, індивідуально-правовій формі, є необхідною.

Наголошено, що підставами виникнення установчого юридичного процесу в діяльності МВС України є відповідні юридичні факти чи юридичний стан. Кінцевим юридичним наслідком установчого процесу в діяльності МВС є поява нового або реорганізованого органу або підрозділу, призначення посадової особи чи іншого управлінського суб'єкта. Наслідком установчого юридичного процесу може бути і ліквідація конкретного суб'єкта права. В установчому процесі МВС України можна дослідити основні елементи процесуальної форми, які поєднують специфічні риси та особливості кожного різновиду юридичного процесу. При цьому, як правило, разом із заснуванням органу, підрозділу чи посади визначаються їх функції та компетенція, що вже належить до матеріальних правових положень.

*Підрозділ 4.2 «Місце правотворчого процесу в діяльності МВС України»* присвячений аналізу особливостей правотворчого процесу та визначення його місця серед інших правових форм у діяльності МВС.

Обґрунтовано, що правотворчість є одним із найважливіших напрямків діяльності будь-якої держави, основним елементом механізму правового регулювання, а також завершальною й конститутивною стадією формування права. З правотворчості починається правове регулювання й дія його механізму. Правове регулювання суспільних відносин, що входять у сферу державно-владної діяльності, забезпечує вирішення завдань державної діяльності. Правотворча діяльність завжди представляє собою

початковий етап правового регулювання, до якого входять також правореалізація і правозастосування. Правотворчий процес в діяльності МВС України зумовлюється об'єктивною потребою впорядкування за допомогою правових норм певних суспільних відносин. Його результатом виступають нормативні приписи, які набувають оформлення у відповідних нормативно-правових актах, які носять виключно підзаконний характер. Це знаходить свій вираз у тому, що приймаючи нормативно-правові акти, МВС України, як і кожний державний орган, зобов'язане слідувати за їх відповідністю та підпорядкованістю чинному законодавству, оскільки ця правотворчість за своєю суттю є діяльністю, спрямованою на розвиток і конкретизацію норм права, встановлених вищими органами держави.

Визначено чинники, які детермінують місце правотворчого процесу в діяльності МВС України. До їх числа віднесено: 1) специфіку статусу; 2) специфіку суб'єкта правотворчості; 3) правотворчу компетенцію; 4) юридичну природу правових актів; 5) дотримання певного порядку (процедури) здійснення; 6) безпосереднє та опосередковане втілення; 7) здійснення згідно з певними принципами.

Акцентовано увагу на тому, що правотворчий процес в діяльності МВС України включає в себе не лише самостійне прийняття нормативно-правових актів, але й увесь спектр правотворчих функцій. Доведено, що правотворчий процес у діяльності МВС здійснюється у наступних формах: 1) відомчий нормотворчий процес (безпосередній правотворчий процес); 2) спільна правотворчість з іншими вповноваженими суб'єктами (опосередкований правотворчий процес).

Встановлено, що призначенням відомчого нормотворчого процесу в діяльності МВС України виступає моделювання суспільних відносин, які з позицій держави або громадянського суспільства є бажано-припустимими чи необхідно-обов'язковими.

Звернено увагу на те, що в межах компетенції сумісна правотворчість з іншими вповноваженими суб'єктів (опосередкований правотворчий процес) в діяльності МВС передбачає: 1) розробку пропозицій щодо вдосконалення законодавства; 2) розробку або участь у розробці проектів нормативно-правових актів видання, видання яких входить до компетенції інших державних органів чи посадових осіб; 3) розробку та укладення міжнародних договорів і міжвідомчих угод; 4) підготовку висновків і пропозиції до проектів нормативно-правових актів; 5) систематизацію нормативно-правових актів.

У підрозділі 4.3 «Процес правозастосування в діяльності МВС України» проаналізовано особливості правозастосовного процесу в даному міністерстві, виокремлено його основні ознаки, сформульовано поняття.

Обґрунтовано, що правозастосовний процес у діяльності МВС України слід розглядати, виходячи із двох взаємозалежних аспектів: по-перше, це організаційно-правова форма здійснення застосування права, що

виражається в комплексі правозастосовних дій по реалізації юридичних приписів; по-друге, з функціональної точки зору, він є особливим видом юридичної діяльності компетентних суб'єктів, наділених владними повноваженнями, яка здійснюється в суворій відповідності із процесуально-процедурними регламентами, з метою вирішення конкретної юридичної справи.

Звернено увагу на те, що правозастосовча діяльність МВС України реалізується в рамках правових відносин між правозастосовником і адресатом застосування права. При цьому правозастосовник виступає уповноваженою стороною таких правовідносин, а адресат – зобов'язаною. Специфіка застосування права полягає в тому, що її суб'єкт і адресат завжди індивідуально-визначені, а правозастосовне правовідношення є відносним. Крім того, право суб'єкта на правозастосування збігається з його обов'язком здійснити застосування права.

Наголошено, що застосування права в діяльності МВС України є формою опосередкованої, іноді примусової реалізації права, вираженої в професійній діяльності компетентних суб'єктів з розробки й прийняття владних рішень, що деталізують правові приписи з метою їх практичної реалізації в специфічних умовах об'єктивної дійсності. Процес правозастосування в МВС України визначено як здійснювану в процесуально-процедурному порядку владно-організуючу діяльність уповноважених органів і посадових осіб, яка полягає у реалізації ними правових норм відносно конкретних суб'єктів або конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-правових рішень із застосуванням у разі необхідності державного примусу.

*Підрозділ 4.4 «Роль контрольно-наглядового процесу в діяльності МВС України»* встановлено та проаналізовано особливості контрольно-наглядового процесу в діяльності даного міністерства.

Обґрунтовано, що під час характеристики проведення відповідних заходів у діяльності МВС України доцільно використовувати термін «контрольно-наглядовий процес», як такий, що охоплює увесь спектр видів контролю і нагляду, методів їх проведення та принципів здійснення. Звернено увагу на те, що спонукальними обставинами контрольно-наглядового процесу в діяльності МВС України є об'єктивна потреба у створенні найбільш сприятливих умов для реалізації нормативно-правових розпоряджень у поведінці, діяльності суб'єктів суспільних відносин, забезпечення ефективності правового регулювання та відновлення стану законності і правопорядку у випадках його порушень. Контрольно-наглядовий процес в діяльності МВС України характеризується також різноманітністю суб'єктів, обсягом і змістом одержуваних матеріально-правових результатів.

Встановлено, що роль контрольно-наглядового процесу в діяльності МВС України полягає у наступному, він: 1) спрямований на встановлення

результатів впливу контролюючого суб'єкта на об'єкт контролю та виявлення допущених відхилень від вимог організаційних рішень, від прийнятих принципів організації і регулювання, пояснення їх причини; 2) як функція управління і вид юридичного процесу, як напрямок організаторської роботи виступає системою спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об'єкту контролю прийнятим управлінським рішенням – нормам закону, наказам, правилам, планам, стандартам; 3) як функція державного управління контрольно-наглядовий процес в діяльності МВС України спрямований на внесення коректив у керовану систему задля покращення ефективності та результативності її функціонування щодо дотримання правових норм та спеціальних правил під час здійснення організаційної і процесуальної діяльності вповноваженими суб'єктами; 4) виступає основним способом забезпечення законності і дисципліни та одним із найважливіших елементів управління правоохоронною діяльністю, оскільки без організації та здійснення контролю і нагляду є неможливою належна робота органів та підрозділів системи МВС України; 5) є одними з основних дисциплінуючих чинників поведінки працівників, так як він спрямований на забезпечення додержання прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, передбачених законодавством, а також підбір і розміщення кадрів, їх ротацию; 6) окреслює напрямки здійснення контролю і нагляду за службово-оперативною та фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих органів та підрозділів системи МВС України; 7) в цілому спрямований на забезпечення ефективності правового регулювання та відновлення стану законності і правопорядку у випадках його порушень.

## **ВИСНОВКИ**

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці теоретичних засад юридичного процесу, визначенні ролі і місця процесуального права в національній системі права та особливостей прояву юридичного процесу в діяльності МВС України. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Юридичний процес притаманний діяльності держави на всіх історичних етапах її розвитку. І якщо право є способом існування (формою буття) держави, то юридичний процес є способом її функціонування, тобто формою прояву динамічних аспектів її буття у найважливіших сферах, при вирішенні тих юридичних справ, які найбільш потребують легітимності, обґрунтованості, вираженості при прийнятті рішень. Більше того, разом із розвитком і ускладненням юридичного процесу відбувається вияв і «розгортання» сутності держави.

2. Формування процесуального права і юридичного процесу відбувається в межах загальних процесів становлення і розвитку держави і права. Вже на ранніх стадіях розвитку державності (починаючи з XIII ст. до н.е.) діяльність органів державної влади отримує впорядкований, процедурно-процесуальний характер. В історичному плані генеза юридичного процесу включає в себе три основні етапи: стародавній, середньовічний і сучасний. При цьому стародавній етап охоплює архаїку й античність, а сучасний – Новий і Новітній час.

3. До загальних рис юридичного процесу Стародавнього світу належать: а) синкретизм невідмежованість від матеріального права, відсутність галузевого поділу; б) нерівноправність (елітарність) – його суб'єктами могли бути тільки вільні громадяни чи піддані; в) слабка деталізація стадій і процедур, акцентуація на найважливіших моментах; г) тісний зв'язок зі звичаєвим правом; д) невідмежованість юрисдикційного і неюрисдикційного процесу; е) ритуально-церемоніальний характер. Архаїчний юридичний процес (XIII ст. до н.е. – IV ст. н.е.) є історично першою формою юридичного процесу, і як такий «вирослав» із суспільного ладу і правил поведінки додержавного періоду. Серед найбільш суттєвих відмінних рис такого процесу вирізняються: а) тісний зв'язок з релігією; б) ірраціональність; в) обвинувально-змагальний характер; г) усна форма; д) відсутність (або, принаймні, обмежений обсяг) писаних джерел права; е) казуїстичність. Античний юридичний процес (IV ст. до н.е. – V ст. н.е.) сформувався за умов полісної державності Стародавньої Греції та Риму. Йому притаманні такі риси: а) світський характер; б) раціональність; в) стадійність; г) перехід від обвинувально-змагального до суто обвинувального процесу; д) формалізм, здійснення за писаними джерелами права.

4. Епоха Середньовіччя стала «перехідним містком» між римським правом і правом Нового часу, в т.ч. у частині процесуального права. Найбільш суттєві зміни, що відбулись у правовій системі в цей період, в аспекті генези юридичного процесу, полягали в наступному: а) відбувся плавний і безболісний перехід від варварських (племінних) правових звичаїв спочатку до правових звичаїв феодальних, які мали вже не персональний, а територіальний принцип дії, а згодом і до писаного права, створеного в результаті правотворчості королівської курії та станово-представницьких установ; б) відбулася рецепція римського права; поява перших збірок з викладенням основних принципів феодального права, у т.ч. й процесуального характеру; в) домінування обвинувального (інквізиційного) процесу з широким використанням тортур та інших видів доказів; г) повернувся вплив релігії на юридичний процес, формування канонічного права; д) з'явилося міське право (у т.ч. магдебурзьке), в межах якого формувалися й розвивалися процедури діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування; е) розпочалося відмежування

кримінального процесу від цивільного; є) розпочалося формування окремих конституційно-правових процедур, передусім парламентського права і законодавчого процесу.

5. Генеза юридичного процесу в Новий та Новітній час пов'язана з формуванням і розвитком конституціоналізму та правової державності; вона охоплюється єдиним етапом, який можна назвати сучасним, оскільки саме в цей період юридичний процес набуває сучасних обрисів. Зберігаючи й посилюючи окремі риси середньовічного процесу (світський характер, раціональність, стадійність), він набуває цілої низки нових якостей, як-то: а) остаточне подолання синкретизму, відмежування процесуального права від матеріального, формування процесуальних галузей права; б) кодифікація процесуального законодавства; в) подальша диференціація юридичного процесу, зокрема відмежування адміністративного процесу від кримінального й цивільного, розмежування юрисдикційного і неюрисдикційних видів процесу, поява бюджетного, податкового, реєстраційного, виборчого, референдарного та інших видів юридичного процесу; г) підпорядкування юридичного процесу принципам конституційної, правової держави (верховенство права, законність, розподіл влад, рівноправність, гуманізм, змагальність, гласність, презумпція невинуватості); д) здійснення з урахуванням чіткого розмежування функцій і компетенції органів публічної влади та їх посадових осіб; е) в якості сторін юридичного процесу починають визнаватися не тільки фізичні особи, комерційні структури зі статусом юридичної особи та органи публічної влади, але й інститути громадянського суспільства (політичні партії, громадські організації, профспілки тощо). У Новий час розпочинається формування доктринальної основи юридичного процесу, тобто його рефлексія у працях науковців-правників. З іншого боку, в правовій доктрині юридичний процес отримує додаткове джерело розвитку і вдосконалення, процесуального права додаткове джерело.

6. На зламі тисячоліть генеза юридичного процесу отримує нові якості: а) разом зі створенням міжнародних юрисдикційних органів з'являється міжнародний юрисдикційний процес; б) диверсифікація публічної влади (визнання і гарантування місцевого самоврядування та влади автономних утворень) призводить до втрати державою монополії на регулювання і здійснення юридичного процесу, відтак юридичний процес перестає бути суто державним; в) перехід від індустріального до інформаційного суспільства призводить до широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усіх видах та на всіх стадіях юридичного процесу.

7. На сьогодні юридичний процес – це різновид соціального процесу, що являє собою юридично внормовану, динамічно структуровану (стадійну), локаційно-темпорально визначену, формалізовану поведінку

уповноважених суб'єктів, спрямовану на вирішення юридичних справ. Юридичному процесу притаманні такі ознаки: а) приналежність до видів соціального процесу; б) юридична природа; в) організаційно-владний характер; г) службовий (допоміжний) характер; ґ) наявність нормативної (процесуально-правової) основи; д) спрямованість на вирішення юридичних справ; е) динамічна структурованість (стадійність); є) локаційно-темпоральна визначеність (обмеженість); ж) документальність; з) процесуальна форма поведінки учасників; и) юридична технологічність; і) гарантованість; ї) зовнішня контрольованість;

8. Під принципами юридичного процесу слід розуміти найбільш узагальнені правові вимоги, що мають відправне значення, безпосередньо відображають пізнані закономірності, визначають напрями практичних дій залучених до їх реалізації суб'єктів юридичного процесу. Принципи юридичного процесу є складовою частиною системи принципів права, вони об'єктивно зумовлені тими відносинами, що склалися у суспільстві й формуються в результаті обґрунтованої діяльності вповноважених суб'єктів, внаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності. Як основні нормативні положення, вони визначають структуру та суттєві ознаки процесу, його загальний зміст, побудову, природу, методи здійснення уповноваженими особами їхніх повноважень. Закріплені у нормах права, вони слугують орієнтиром для сучасного процесуального законодавства, відображають тенденції розвитку юридичного процесу і виступають мірилом законності процесуальної діяльності суб'єктів.

9. За широтою дії в системі права принципи юридичного процесу поділяються на загальні та спеціальні. До загальних слід віднести ті, що: спрямовані на розкриття сутності, характеру юридичного процесу; відображають суттєві риси процесуальної діяльності, її основні форми; втілюють основні риси і цілі, загальні закономірності й особливості, властиві юридичному процесу; відображають істотні закономірності процесуальної діяльності як комплексної системи і є визначальними для принципів, характерних для окремих різновидів процесуальної діяльності та принципів, притаманних окремим стадіям процесуальної діяльності. До загальних належать принципи: законності; поваги і дотримання прав особи; формальної процесуальної рівноправності; процесуальної відповідальності та її невідворотності; процесуальної справедливості; гласності та відкритості; поєднання публічних і приватних інтересів; взаємної відповідальності держави та особи за порушення норм процесуального права; здійснення юридичного процесу тільки уповноваженими суб'єктами; наукової обґрунтованості та професіоналізму юридичного процесу.

До спеціальних принципів юридичного процесу слід віднести такі, що відображають функціональну спрямованість різновидів юридичного

процесу (принципи окремих видів юридичної діяльності) та визначають організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях (принципи стадій юридичного процесу). За функціональною спрямованістю серед спеціальних можна виокремити принципи установчої, правотворчої, правозастосовчої, інтерпретаційно-правової та контрольно-наглядової діяльності. Зокрема, установчої діяльності стосуються принципи: поступовості та послідовності; засвідчувальності; територіальності. Натомість до правотворчої діяльності слід віднести принципи: дотримання компетенції при прийнятті нормативно-правових актів; погоджувального начала у правотворчій діяльності; наявності кворуму і поєднання відкритості й таємності голосування під час прийняття нормативно-правового акту колегіальним органом; контролю за правотворчою діяльністю; системності правотворчої діяльності. Принципами правозастосовчої діяльності є: поєднання усності та письмовості правозастосовчої діяльності; поєднання одноособової та колегіальної компетенції в правозастосовчій діяльності; свобода оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених суб'єктів; здійснення правосуддя виключно судом; незалежність уповноважених суб'єктів, які здійснюють правозастосовчу діяльність; змагальність; безпосередність. Інтерпретаційно-правову діяльність характеризують принципи: об'єктивності та неупередженості; конкретизації; систематичності; всебічності (повноти); телеологічності (цілеспрямованості); ідентичності (однаковості) розуміння змісту норми права всіма суб'єктами процесуальної діяльності. Нарешті, контрольно-наглядової діяльності стосуються принципи: результативності; оперативності; об'єктивності; плановості; забезпечення єдності законності; захисту прав і свобод. Крім того, беручи до уваги організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях, слід виокремлювати наступні принципи стадій юридичного процесу: письмової форми закріплення; правової кваліфікації; засвідчення результату; строкості (терміновості) кожної стадії юридичного процесу.

10. В якості основного критерію класифікації юридичного процесу доцільно застосовувати правову форму державної діяльності, оскільки саме вона є тим державно-правовим явищем, яке відображує найважливішу державно-правову закономірність – зв'язок держави і права. *Правотворчий процес* – специфічна діяльність уповноважених органів публічної влади, посадових осіб та громадських формувань, що включає в себе систему дій щодо підготовки, затвердження та офіційного оголошення нормативно-правових актів. За юридичною силою актів, що приймаються, правотворчий процес поділяється на законодавчий і підзаконний. Під час *правозастосування* в процесуально-процедурному порядку здійснюється владно-організуюча діяльність уповноважених

органів публічної влади, посадових осіб і громадських формувань, яка полягає у реалізації ними правових норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-правових рішень; при цьому правозастосовчий процес можна розділити на *юрисдикційний* та *неюрисдикційний*. Основними видами *юрисдикційного процесу* є адміністративний, господарський, конституційний, кримінальний і цивільний. Натомість *неюрисдикційний процес* на сьогодні представлений бюджетним, дозвольно-ліцезійним, податковим, нотаріальним та реєстраційним видами процесу. Крім того, *неюрисдикційний характер* мають окремі процеси конституційно-правового характеру: законодавчий, виборчий та референдарний. *Установчий процес* визначається як діяльність уповноважених органів публічної влади, посадових осіб і громадських формувань щодо формування, реорганізації чи ліквідації органів публічної влади, призначення або звільнення посадових осіб та інших суб'єктів управління. *Контрольно-наглядний процес* – це правова форма діяльності уповноважених органів публічної влади, посадових осіб, громадських формувань, що полягає у здійсненні юридично значущих дій, пов'язаних із наглядом та перевіркою відповідності виконання і додержання підпорядкованими суб'єктами нормативно-правових приписів та застосування у разі їх порушень відповідних організаційно-правових засобів. Нарешті, *інтерпретаційний процес* це такий різновид юридичного процесу, що являє собою спеціальну інтелектуально-вольову діяльність уповноважених органів публічної влади, посадових осіб і громадських формувань, яка спрямована на встановлення змісту правових норм з метою правильного розуміння і належного застосування приписів права.

11. Існує декілька підходів до співвідношення процесуального права та юридичного процесу:

юридичний процес розглядається як юрисдикційна та інша охоронна діяльність органів правосуддя, спрямована на вирішення спорів про право і здійснення правового примусу, а процесуальне право виступає у якості сукупності правових норм, які регулюють суспільні відносини, які виникають: 1) у процесі здійснення правосуддя; 2) у зв'язку з правосуддям; 3) у зв'язку з організаційною діяльністю щодо здійснення правосуддя;

юридичний процес є юрисдикційною чи іншою охоронною діяльністю уповноважених органів держави та інших суб'єктів, а процесуальне право сукупністю правових норм, які регулюють діяльність, спрямовану на вирішення спорів про право й здійснення правового примусу;

юридичний процес виступає у вигляді правотворчої та правозастосовчої діяльності компетентних органів держави, а

процесуальне право є сукупністю правових норм, які регулюють «організаційні» суспільні відносини, що складаються в процесі правотворчості та процесі застосування норм матеріального права;

юридичний процес полягає у реалізації матеріально-правових норм незалежно від форм такої реалізації, а процесуальне право визначає порядок реалізації матеріального права, оскільки процесуальні норми й відносини не мають абсолютних ознак, а розглядаються в якості таких лише в певному співвідношенні з матеріальними, залежно від функції, яку вони виконують щодо тих чи інших норм і відносин;

під юридичний процесом розуміється вся юридична діяльність державних органів у сферах правотворчості, правозастосування, контролю тощо, а під процесуальним правом сукупність правових норм, які регулюють юридичну діяльність;

юридичний процес – це реалізація організаційно-правових форм діяльності щодо застосування норм матеріального права, процесуальне право виступає в якості організаційного права, котре об'єднує правові галузі, що регламентують правові процедури при вирішенні спорів чи накладанні відповідальності за правопорушення.

У правничій науці склалося три основні підходи до розуміння сутності та змісту процесуального права – традиційний, вузький і широкий. У межах традиційного підходу юридичний процес уявляється виключно як юрисдикційний, а процесуальне право – як система норм, що його регулює. Натомість в основу вузького підходу покладена концепція «судового права»; прихильники даного підходу вважають, що судове процесуальне право є процесуальним правом, а судовий процес (судочинство) і є юридичним процесом. Нарешті, прихильники широкого підходу до предмету процесуального права відносять регулювання та організацію впорядкування правової діяльності, що спрямовані на оптимальне задоволення та гарантування інтересів суб'єктів права; даний підхід передбачає віднесення до процесу в цілому юрисдикційного та позитивного правозастосування.

Підтримуючи «широкий» підхід до розуміння процесуального права, пропонуємо під цим поняттям розуміти систему процесуальних норм різної галузевої приналежності, які регламентують правові процедури стосовно вирішення юридичних справ (у т.ч. вирішення спорів чи притягнення до відповідальності) та спрямовані на забезпечення діяльності уповноважених суб'єктів щодо застосування норм матеріального права до конкретних життєвих обставин.

13. Починаючи з XIX ст. відбувається формування процесуальних галузей права. Процесуальна галузь права – це система процесуальних норм, спрямованих на регулювання певної сфери суспільних відносин, пов'язаної із впорядкуванням процедури захисту, відновлення у разі потреби і здійснення прав та виконання обов'язків сторін, усуненням

правових аномалій, за допомогою специфічних методів правового регулювання. Процесуальна галузь права має наступні суттєві ознаки: 1) особливість матеріально-правових відносин, розвиток і здійснення яких опосередковується процесуальними галузями; 2) специфічність призначення матеріально-правових норм, які реалізуються за допомогою процесуальних галузей; 3) цілі та завдання процесуальних галузей; 4) особливість процесуальної діяльності; 5) характер індивідуально-конкретних справ, що вирішуються. Юридична своєрідність галузі права, у т.ч. й процесуальної, виражається й у низці інших її особливостей, зокрема у власному механізмі правового регулювання, наявності характерного набору загальних положень, категорій і термінів. Уся сукупність юридичних рис галузі в цілому визначається як правовий (юридичний) режим, під яким слід розуміти особливу цілісну систему регулятивного впливу, що характеризується специфічними засобами регулювання особливим порядком виникнення, формування змісту прав і обов'язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на цю сукупність норм

14. Процесуальне право виступає комплексним утворенням у структурі національного права, і складається із сукупності правових норм, спрямованих на врегулювання комплексу суспільних відносин і об'єднаних близькістю своїх об'єктивних властивостей і методів правового регулювання. Диференціація системи процесуальних правовідносин обумовлює виокремлення у процесуальному праві наступних основних галузей: кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального, конституційно-процесуального та господарсько-процесуального права.

16. Джерело процесуального права – це той, що походить від держави, або визнаний нею, офіційно-документальний спосіб вираження й закріплення процесуальних правил поведінки, за допомогою якого їм надається юридично загальнообов'язкове, державно-забезпечене значення і які спрямовані на регулювання правовідносин. Основними ознаками джерел юридичного процесу є те, що вони: 1) спрямовані на реалізацію правозастосовної діяльності; 2) закріплюють та відображають процесуальні норми; 3) мають публічний характер; 4) мають особливих адресатів; 5) характеризуються різноманітністю форм вираження; 6) передбачають забезпечення юридичної обов'язковості силою державного примусу.

17. Яскравим прикладом реалізації юридичного процесу в діяльності органів державної влади України є функціонування МВС України, оскільки воно є тим органом, у діяльності якого тією чи іншою мірою використовуються всі форми юридичного процесу: установча, правотворча, правозастосовна, контрольно-наглядова та інтерпретаційна.

*Установчий юридичний процес у діяльності МВС України* має такі особливості: 1) є результатом правового регулювання; 2) не пов'язаний з наявністю спору про право; 3) складається у певній послідовності проваджень (щодо органів і підрозділів створення, реорганізація, ліквідація, щодо посадових осіб – призначення, усунення з посади); 4) спрямований на формування, розвиток і вдосконалення інституційної та кадрової основи МВС; 5) виступає в якості особливого нормативного порядку здійснення владної управлінської діяльності щодо реалізації відповідних правових норм; 6) забезпечує ефективне функціонування механізму державного управління у відповідній сфері. *Правотворчий процес у діяльності МВС* – це діяльність уповноважених суб'єктів МВС щодо створення, внесення змін, скасування і систематизації нормативно-правових актів та укладання нормативних договорів у межах компетенції чи делегованих повноважень. Процес правотворчості в діяльності МВС України починається з формування ідеї майбутнього нормативно-правового акту, проведення аналізу відомостей щодо стану матеріально-технічного забезпечення правового регулювання, вивчення інформації, яка необхідна для розробки проекту та прогнозування і планування організації правотворчої діяльності. Продовжується цей процес збиранням і підготовкою відповідних матеріалів, розробкою проекту нормативно-правового акту, його узгодженням та обговоренням проекту, а реалізується прийняттям та вступом нормативно-правового акту в дію. Основними принципами здійснення правотворчого процесу в діяльності МВС України є: 1) дотримання компетенції в ході здійснення правотворчості; 2) принцип погоджувального начала; 3) принцип контролю; 4) принцип системності правотворчої діяльності; 5) принцип науково-технічної досконалості; 6) гуманістично-демократичний принцип; 7) принцип професіоналізму. *Процес правозастосування в діяльності МВС України* характеризується такими ознаками: 1) має обслуговуючий, забезпечувальний характер; 2) є особливим видом владної юридичної діяльності; 3) допускає можливість застосування державного примусу; 4) має власну структуру; 5) відзначається творчим, інтелектуальним характером; 6) має індивідуально-персоніфікований характер; 7) має структурований, стадійний характер; 8) має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта; 9) деталізує правові норми з метою їх практичної реалізації. *Контрольно-наглядовий процес у діяльності МВС України* є одночасно: 1) різновидом юридичного процесу; 2) напрямком організаторської роботи; 3) функцією управління. Найбільш поширеними в діяльності МВС України різновидами контрольно-наглядового процесу є: 1) за спрямованістю контрольно-наглядової діяльності, тобто за характером організаційних відносин, внутрішній (внутрішньовідомчий) і зовнішній (надвідомчий); 2) за правовим положенням контролюючого суб'єкта державний та недержавний; 3) за

предметом здійснення процесуальний та організаційний; 4) за сферою, в якій проводиться, санітарний, фінансовий, господарський, контроль за службовою, строювою, фізичною, вогневою підготовкою тощо; 5) за обсягом діяльності, яка підлягає контролю та нагляду, загальний, частковий і спеціалізований; 6) за стадією виконання попередній, поточний і остаточний; 7) за перебігом у часі постійний та тимчасовий (разовий); 8) за рівнем відкритості гласний та негласний.

18. На сьогодні нормативна основа юридичного процесу в МВС України перебуває на стадії становлення й на підзаконному рівні представлена тільки Інструкцією з організації нормотворчої діяльності в МВС України. Пропонується розробити і затвердити аналогічні відомчі інструкції з організації установчої, правозастосовної, контрольно-наглядової та інтерпретаційної діяльності, що слугуватиме не тільки поліпшенню організованості, ефективності й передбачуваності в діяльності даного міністерства, але й гарантуванню законності та правопорядку, більш повному забезпеченню прав і свобод людини й громадянина.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Монографія:*

1.Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика: монографія. Харків: НТМТ, 2017. 415 с.

### *Статті у наукових фахових виданнях:*

2.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика юридичного процесу в діяльності ОВС. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 757. Серія: Право.* 2007. Вип. 1(2). С. 68–75.

3.Слинько Д. В. Процесуально-правовий механізм прийняття рішень в органах внутрішніх справ та його складові елементи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 817. Серія: Право.* 2008. Вип. 1(3). С. 149–153.

4.Слинько Д. В. Оперативно-розшукова діяльність як форма юридичного процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 819. Серія: Право.* 2008. Вип. 2(4). С. 162–166.

5.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика адміністративного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 841. Серія: Право.* 2009. Вип. 1(5). 2009. С. 177–181.

6.Слинько Д. В. Нормативно-правовий акт в системі правових основ діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 872. Серія: Право.* 2009. Вип. 2(6). С. 76–81.

7.Слинько Д. В. Розмежування матеріального та процесуального в праві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 919. Серія: Право. 2010. Вип. 1(7). С. 151–154.*

8.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика стадій функціонального призначення у процесуальній діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 988. Серія: Право. 2011. Вип. 2(10). С. 34–37.*

9.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика стадій логічної послідовності в процесуальній діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1000. Серія: Право. 2012. Вип. 1(11). С. 28–32.*

10.Слинько Д. В. Співвідношення понять «режим», «провадження» та «процедура» в юридичному процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 1028. Серія: Право. 2012. С. 16–20.*

11.Слинько Д. В. Особливості правотворчого процесу в діяльності органів внутрішніх справ України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 1034. Серія: Право. 2012. С. 17–20.*

12.Слинько Д. В.Становлення вітчизняного процесуального права: теоретико-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1062. Серія: Право. 2013. С. 14–18.*

13.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика функцій процесуального права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1077. Серія: Право. 2013. С. 30–34.*

14.Слинько Д. В. Нормотворчість як складова правотворчої діяльності органів внутрішніх справ України: загальнотеоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1082. Серія: Право. 2013. С. 17–20.*

15.Слинько Д. В. Особливості контрольного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 1106. Серія: Право. 2014. С. 15–18.*

16.Слинько Д. В. Особливості джерел процесуального права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1137. Серія: Право. 2014. С. 26–30.*

17.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика установчого процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11. Том 1. С. 18–20.*

18.Слинько Д. В. Загальнотеоретичні чинники диференціації системи процесуального права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1151. Серія: Право. 2015. С. 21–25.*

19.Слинько Д. В. Особливості правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека. 2015. № 3(58). С. 97–102.*

20.Слинько Д. В. Дифференціація процесуальних отраслей в системі права України. *Legea si viata: Publicatie stiintihco-practica*. Republica Moldova. 2015. № 12/2 (288). С. 112–116.

21.Слинько Д. В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 21–24.

22.Слинько Д. В. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Jurnalul juridic national: teorii si practica*. Republica Moldova. 2016. № 1 (17). Том 1. С. 19–23.

23.Слинько Д. В. Поняття й система принципів юридичного процесу. *Jurnalul juridic national: teorii si practica*. Republica Moldova. 2016. № 2 (18). Том 2. С. 24–29.

24.Слинько Д. В. Змістовна характеристика ознак юридичного процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 21. С. 13–17.

25.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика окремих видів неюрисдикційного процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 22. С. 31–34.

26.Слинько Д. В. Правова форма діяльності держави як критерій класифікації юридичного процесу. *Jurnalul juridic national: teorii si practica*. Republica Moldova. 2016. №.6 (22). Том 2. С. 16–20.

27.Слинько Д. В. Проблеми виокремлення галузей процесуального права України: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2017. Вип. 23. С. 18–21.

28.Слинько Д. В. Поняття та ознаки процесуальних галузей права України. *Jurnalul juridic national: teorii si practica*. Republica Moldova. 2017. № 3 (25). С. 18–22.

29.Слинько Д. В. Юридична природа нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2017. Вип. 24. С. 24–27.

30.Слинько Д. В. Форми здійснення правотворчого процесу в діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2017. № 3(66). С. 52–56.

31.Слинько Д. В. Розвиток процесуального права на українських землях в епоху Середньовіччя. *Jurnalul juridic national: teorii si practica*. Republica Moldova. 2018. № 2 (30). Том 2. С. 23–27.

32.Слинько Д. В. Виникнення і розвиток процесуальних норм на території України в епоху Античності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. Вип. 49. Том 1. С. 50–53.

33.Слинько Д. В. Процесуалізація права у Франції та Німеччині у епоху Середньовіччя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. 2018. С. 28–31.URL: [http://lsej.org.ua/2\\_2018/7.pdf](http://lsej.org.ua/2_2018/7.pdf).

*Публікації в інших виданнях та тези доповідей:*

34.Слинько Д. В. Класифікація принципів процесуальної діяльності органів внутрішніх справ. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези VII Міжнар. інтернет-конф. молодих вчених та студентів* (м. Харків, 27 квітня 2012 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 451–453.

35.Слинько Д. В. Конституційні (загальні) принципи процесуальної діяльності. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження: матеріали міжкафедрального «круглого столу»* (м. Харків, 23 жовтня 2012 р.). Харків: ХНУВС, ООО Рейтинг, 2012. С. 37–39.

36.Слинько Д. В. Процесуальні режими та провадження в юридичному процесі. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези VIII Міжнар. інтернет-конф. молодих вчених та студентів* (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 469–471.

37.Слинько Д. В. Загальносоціальні функції процесуального права. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 26 жовтня 2013 р.). Харків: ХНУВС, 2013. С. 77–80.

38.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика форм юридичної діяльності. *Юстиція, свобода і безпека як сфери Європейської інтеграції України: матеріали «круглого столу»* (м. Харків, 3 березня 2014 р.). Харків: ХНУВС, 2014. С. 100-103.

39.Слинько Д. В. Етапи формування вітчизняного процесуального права. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 25 квітня 2014 р.). Харків: ХНУВС, 2014. С. 251–254.

40.Слинько Д. В. Сутність контрольного процесу в діяльності ОВС. *Актуальні питання протидії торгівлі людьми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 листопада 2014 р.). Харків: Права людини, 2014. С. 51–54.

41.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика процесуального провадження як правової категорії. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 грудня 2014 р.). Харків: ХНУВС, 2014. С. 182–184.

42.Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика установчого процесу. *Від громадянського суспільства – до правової держави: зб. тез доповідей XI Міжнар. інтернет-конф. молодих вчених та студентів* (м. Харків, 24 квітня 2015 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. С. 409–412.

43.Слинько Д. В. Джерела процесуального права. *Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток Української*

*держави: матеріали II наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 червня 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 120–126.

44.Слинько Д. В. Місце правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 13 листопада 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 279–282.

45.Слинько Д. В. Застосування права в органах внутрішніх справ як правова форма діяльності держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 25 листопада 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 307–310.

46.Слинько Д. В. Конституційний процес як різновид юридичного процесу. Від громадянського суспільства – до правової держави: зб. тез доповідей XIII Міжнар. конф. (м. Харків, 21 квітня 2017 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. С. 112–114.

47.Слинько Д. В. Поняття та ознаки процесуальних галузей права. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доповідей круглого столу* (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 200–203.

## АНОТАЦІЯ

**Слинько Д. В. Теоретико-правові засади юридичного процесу. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2018.

Дисертація присвячена розробці теоретичних засад юридичного процесу, визначенню ролі й місця процесуального права в національній системі права та особливостей прояву юридичного процесу в діяльності МВС України.

Автором охарактеризовано генезу юридичного процесу від Стародавніх часів дотепер. Систематизовано і переглянуто існуючі наукові уявлення щодо поняття, змісту та ознак юридичного процесу. Розкрито юридичну природу і зміст принципів юридичного процесу, здійснено їх класифікацію. Виокремлено форми юридичного процесу, визначено їх специфіку і видове розмаїття. Надано теоретико-правову характеристику процесуального права, розкрито його співвідношення з юридичним процесом. Визначено місце процесуальних галузей у системі права, висвітлено їх ознаки та види. Узагальнено існуючі правові уявлення щодо джерел процесуального права та розкрито їх зміст.

На прикладі МВС України надано теоретико-правову характеристику установчого, правотворчого, правозастосовчого та контрольно-наглядового процесу в діяльності державних органів України. Проаналізовано стан нормативної основи юридичного процесу в МВС України, сформульовано пропозиції щодо її вдосконалення.

**Ключові слова:** юридичний процес, процесуальне право, процесуальні норми, джерела процесуального права, процесуальні правовідносини.

## АННОТАЦИЯ

**Слинько Д. В. Теоретико-правовые основы юридического процесса. Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 теория и история государства и права; история политических и правовых учений. Харьковский национальный университет внутренних дел. Харьков, 2018.

Диссертация посвящена разработке теоретических основ юридического процесса, определению роли и места процессуального права в национальной системе права и особенностей проявления юридического процесса в деятельности МВД Украины.

Автором охарактеризован генезис юридического процесса от древности до современности. Систематизированы и пересмотрены существующие научные представления о понятии, содержания и признаков юридического процесса. Раскрыта юридическая природа и содержание принципов юридического процесса, осуществлена их классификация. Выделены формы юридического процесса, определена их специфика и видовое разнообразие. Представлена теоретико-правовая характеристика процессуального права, раскрыто его соотношение с юридическим процессом. Определено место процессуальных отраслей в системе права, освещены их признаки и виды. Обобщены существующие правовые представления об источниках процессуального права и раскрыто их содержание.

На примере МВД Украины дана теоретико-правовая характеристика учредительного, правотворческого, правоприменительного и контрольно-надзорного процесса в деятельности государственных органов Украины. Проанализирована нормативная основа юридического процесса в МВД Украины, сформулированы предложения по ее совершенствованию.

**Ключевые слова:** юридический процесс, процессуальное право, процессуальные нормы, источники процессуального права, процессуальные правоотношения.

## SUMMARY

**Slinko D. V. Theoretical and Legal Principles of legal Process. – Manuscript.**

The thesis for a doctoral degree by the specialty 12.00.01. – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2018.

The dissertation is focused on the development of theoretical principles of legal process, definition of the role and place of procedural law in the national system of law and the peculiarities of the manifestation of legal process within the activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The author has characterized the genesis of legal process from the Ancient times till the present days. The existing scientific concepts concerning the concept, content and features of legal process have been systematized and reviewed. The legal nature and content of the principles of legal process have been revealed; their classification has been carried out. The forms of legal process have been singled out; their specificity and variety diversity have been determined. Theoretical and legal characteristics of procedural law have been provided; its correlation with legal process has been revealed. The place of procedural branches in the system of law has been determined; their features and types have been highlighted. The existing legal ideas in regard to the sources of procedural law have been generalized; and their content has been revealed.

The author on the example of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has provided theoretical and legal characteristics of the constituent, law-making, law-enforcement, control and supervisory process within the activities of state agencies of Ukraine. The state of the normative basis of legal process in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has been analyzed; propositions for its improvement have been formulated.

**Key words:** legal process, procedural law, procedural norms, sources of procedural law, procedural legal relations.